

ВИЯВЛЕНІ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ НЕДОЛІКИ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ТА СТАН ЇХ УСУНЕННЯ

LEGISLATIVE DEFECTS ON THE DETENTION IN UKRAINE DETECTED BY THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, AND THE STATE OF THEIR ELIMINATION

Гарасимів О.Ю.,

аспірант кафедри теорії та філософії права

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті здійснено аналіз деяких законодавчих дефектів у сфері кримінального судочинства, що виявлені в рішеннях Європейського суду з прав людини у справах проти України, а саме: щодо порядку обрання та продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Також проаналізовано ситуацію з усунення таких законодавчих дефектів вітчизняним законодавцем у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р.

Ключові слова: законодавчі дефекти, Європейський суд з прав людини, тримання під вартою.

В статье проведён анализ некоторых законодательных дефектов в области уголовного судопроизводства, выявленных в решениях Европейского суда по правам человека по делам против Украины, а именно: относительно порядка избрания и продления меры пресечения в виде содержания под стражей; а также проанализированы ситуация с устранением таких законодательных дефектов отечественным законодателем в Уголовном процессуальном кодексе Украины 2012 г.

Ключевые слова: законодательные дефекты, Европейский суд по правам человека, содержания под стражей.

In this article the author analyzes some legislative defects in the field of criminal justice, identified in the judgments of the European Court of Human Rights in cases versus Ukraine, in particular regarding the procedure for the selection and extension of a preventive measure in the form of detention and the state of their elimination by the domestic legislator in the current Criminal Procedural Code of Ukraine.

Detention definitely can be regarded to as the most rigorous precautionary measure, since by using it, the state deprives a person of freedom. That is why the observance of human rights and freedoms during the application of this precautionary measure is extremely important. There is no doubt that the choice of any precautionary measure shall be duly substantiated, however, it is precisely with respect to the detention that the prosecution party has to prove unequivocally that the application to any person of any other preventive measure would be ineffective.

The proposed article deals with the non-compliance with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of the procedure for extending the terms of detention as a precautionary measure in the pre-trial investigation and prosecution in criminal proceedings provided for in Ukrainian legislation. In particular, the following legal defects, identified by the European Court of Human Rights in its judgments in cases against Ukraine, are analyzed: 1) the existence in the domestic legislation of the provisions, according to which the term of detention during the pre-trial investigation was prolonged by the prosecutor; 2) the absence in criminal procedural legislation of Ukraine of provision, requiring appropriate decision on detention after the end of the pre-trial investigation and before the trial prolongation, and 3) the absence of judges' obligation to give any reasons in the judgment that extends the period of the preventive measure for the trial period.

Consequently, the application to a person of such a preventive measure as detention shall necessarily be justified. All the prosecutor's arguments shall be duly verified by the court in order to avoid any abuse of human rights and freedoms. All in all, it should be noted that two of the three detected by the European Court of Human Rights legislative defects concerning detention, were eliminated by a domestic legislator in the current Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: legislative defects, European Court of Human Right, detention.

Тримання під вартою можна з упевненістю назвати найсуворішим запобіжним заходом, адже вдаючись до нього, держава позбавляє особу свободи. Саме тому дотримання прав і свобод людини під час застосування такого запобіжного заходу є надзвичайно важливим. Безсумнівно, обрання будь-якого запобіжного заходу має бути належним чином обгрунтованим, проте саме щодо тримання під вартою сторона обвинувачення має навести беззаперечні докази того, що застосування до певної особи будь-якого іншого запобіжного заходу буде неефективним.

Вплив рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) на кримінальний процес в Україні привертая значну увагу з боку вітчизняних дослідників, а саме: Л. Кисельової, В. Уварова, О. Капліної, Т. Лоскутова, О. Тищенко, О. Толочка, О. Яновської та ін. Проте вчені досліджували такий вплив щодо правозастосовного процесу. Вплив рішень ЄСПЛ на правотворчу діяльність в Україні і досі залишається не дослідженим достатньою мірою.

У пропонованій статті мова піде про невідповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) передбаченої українським законодавством процедури продовження строків тримання під вартою як запобіжного заходу у досудовому розслідуванні та судовому розгляді кримінального провадження.

Метою статті є відбір тих рішень ЄСПЛ у справах проти України (за 2008–2013 рр.), в яких він вказував на недо-

ліки вітчизняного кримінального процесуального законодавства, яке регулює призначення та застосування такого запобіжного заходу як тримання особи під вартою, аналіз таких законодавчих дефектів, а також дій держави щодо їх усунення. Усі проаналізовані законодавчі дефекти стосуються Кримінального процесуального кодексу України 1960 р. (далі – КПК 1960 р.).

Рішенням у справі “Nikolay Kucherenko v. Ukraine” (2009 р.) ЄСПЛ нагадує, що слово «законний» і словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом», які містяться в п. 1 ст. 5 Конвенції, по суті, відсилають до національного законодавства і встановлюють обов'язок держави забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм такого законодавства [1]. Однак «законність» тримання під вартою з погляду національного закону не завжди є вирішальним чинником. Адже ЄСПЛ має переконатися, що тримання під вартою протягом зазначеного періоду відповідало меті п. 1 ст. 5 Конвенції, яка забороняє безпідставне позбавлення свободи. До того ж, він має з'ясувати, чи відповідає Конвенції сам національний закон і, зокрема, чи відповідають їй загальні принципи, які сформульовані в ньому чи впливають з нього. Щодо таких принципів ЄСПЛ наголошує: коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Отже, неодмінна вимога полягає в тому, що умови, за яких здійснюється позбавлення волі, мають бути чітко сформульовані в національному законі,

а застосування самого закону має бути передбачуваним і відповідати нормі «законності», яку встановлює Конвенція. Згідно з цією вимогою, всі закони мають бути сформульовані з достатньою чіткістю, що дає особі можливість (у разі потреби – через відповідну консультацію – *О. Г.*) передбачити, достатньою за певних обставин мірою, ті наслідки, до яких може призвести конкретна дія. ЄСПЛ зазначає, що строк тримання під вартою є в принципі «законним», якщо він передбачений відповідним рішенням суду.

У п. 71 свого рішення у справі “*Kharchenko v. Ukraine*” (2011 р.) ЄСПЛ звертає увагу національного законодавця на таке: «практика тримання обвинувачених під вартою без конкретного юридичного підґрунтя або за відсутності чітких норм, які б регулювали такі питання, в результаті може призвести до позбавлення осіб свободи протягом необмеженого часу без відповідного дозволу суду і, відповідно, є несумісною з принципом юридичної визначеності та принципом захисту від свавілля, які наскрізно ідеєю наповнюють усі положення Конвенції та принцип верховенства права». Зазначається, що «розумність строку тримання під вартою» не може оцінюватися абстрактно [2]. Вона має оцінюватися в кожному окремому випадку залежно від особливостей конкретної справи, причин, про які йдеться у рішеннях національних судів, переконливості аргументів заявника, викладених у його клопотанні про звільнення.

На думку ЄСПЛ, строк тримання під вартою є «законним», якщо він передбачений відповідним рішенням суду (“*Nevmerzhytsky v. Ukraine*”, п. 133) [3]. Не може бути виправданим тримання під вартою особи тільки на підставі того, що вона «ознайомлюється з матеріалами справами» чи що «матеріали справи направлено до суду першої інстанції» (“*Nikolay Kucherenko v. Ukraine*”, п. 37) [1]. Продовження тримання під вартою може бути виправдано тільки за наявності конкретного суспільного інтересу, який, незважаючи на презумпцію невинуватості, переважає над принципом поваги до свободи особистості. Така позиція ЄСПЛ була підтверджена його рішенням у справі “*Tymoshenko v. Ukraine*” (2013 р.), окрім того, у п. 267 зазначеного рішення було вказано, що ця проблема є повторюваною у справах щодо України внаслідок існування законодавчих прогалин [4].

Рішенням у справі “*Izzetov v. Ukraine*” (2011 р.) ЄСПЛ вказав на три недоліки національного законодавства зі згаданого питання: 1) наявність у вітчизняному законодавстві положень, за якими строк тримання під вартою протягом досудового слідства подовжувався прокурором; 2) тримання під вартою після закінчення досудового слідства та до початку судового розгляду не потребувало винесення будь-якого відповідного рішення; 3) суддя не був зобов’язаний наводити будь-які підстави для продовження строку запобіжного заходу на період судового розгляду (п. 50) [5]. На підтвердження своєї позиції ЄСПЛ наводив положення чинного на час розгляду наведених справ КПК 1960 р.

Так, щодо подовження прокурором строку тримання під вартою протягом досудового слідства, то відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 156 КПК 1960 р. у редакції до 29 червня 2001 р., строк тримання під вартою у разі неможливості закінчити розслідування та при відсутності підстав для зміни запобіжного заходу, після спливу його загальної тривалості у два місяці, міг продовжити до трьох місяців районний, міський прокурор, військовий прокурор армії, флотилії, з’єднання, гарнізону або прирівняний до них прокурор. Подальше продовження строку могло бути здійснене лише через особливу складність справи прокурором Республіки Крим, області, прокурором міста Києва, військовим прокурором округу, флоту і прирівняним до них прокурором – до шести місяців із дня взяття під варту. Строк тримання під вартою понад шість місяців міг бути

продовжений заступником Генерального прокурора України до одного року і Генеральним прокурором України до півтора року.

Таку ситуацію певною мірою виправили зміни до КПК 1960 р., внесені згідно з Законом України від 21 червня 2001 р. № 2533–III «Про внесення змін до Кримінально-процесуального Кодексу України». У редакції цього Закону зазначена стаття передбачала, що у випадках, коли у двомісячний строк розслідування справи закінчити було неможливо, а підстав для скасування чи заміни запобіжного заходу на більш м’який не виникало, він міг бути продовжений: 1) до чотирьох місяців – за поданням, погодженим з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів органами дізнання і досудового слідства, або самим прокурором, суддею того суду, який виніс постанову про застосування запобіжного заходу; 2) до дев’яти місяців – за поданням, погодженим із заступником Генерального прокурора України, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя та прирівняних до них прокурорів, або самим цим прокурором у справах про тяжкі й особливо тяжкі злочини, суддею апеляційного суду; 3) до вісімнадцяти місяців – за поданням, погодженим з Генеральним прокурором України, його заступником, або самим прокурором в особливо складних справах про особливо тяжкі злочини, суддею Верховного Суду України.

У Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. (далі — КПК 2012 р.), на відміну від КПК 1960 р., передбачено, що строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати шістьдесяти днів (отже, такий запобіжний захід застосовується лише за ухвалою слідчого судді відповідно до ст. 194 КПК 2012 р. – *О. Г.*); строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК 2012 р., і сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати: 1) шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; 2) дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч.ч. 1, 3 ст. 197 – *О. Г.*), і така ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку (ст. 309 – *О. Г.*). Отже, КПК 2012 р. усунуто вказаний законодавчий дефект, а також скорочено максимальний строк тримання під вартою з 18 до 12 місяців.

Другим законодавчим недоліком, який стосується такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, ЄСПЛ вважає те, що тримання під вартою після закінчення досудового слідства та до початку судового розгляду не потребувало винесення будь-якого відповідного рішення [5]. У п. 58 свого рішення у справі “*Rudenko v. Ukraine*” (2010 р.) ЄСПЛ зазначає, що українське законодавство не передбачало (і не передбачає) підстав для тримання особи під вартою після направлення справи до суду першої інстанції та до проведення попереднього розгляду справи [6]. Згаданим рішенням у справі “*Kharchenko v. Ukraine*” ЄСПЛ звертає увагу українського законодавця на вказаний недолік у дещо жорсткішій формі, наголошуючи на тому, що практика, яка виникла у зв’язку з законодавчою прогалиною, і яка допускає можливість тримання особи під вартою протягом необмеженого і непередбачуваного строку за обставин, коли таке тримання під вартою не передбачається ні конкретним положенням законодавства, ні судовим рішенням (мається на увазі, зазначено у п. 71 вказаного рішення практика тримання обвинувачених під вартою виключно на підставі того, що обвинувальний висновок подано до суду першої інстанції – *О. Г.*), сама собою суперечить принципу юридичної визначеності, який випливає з Конвенції і який є одним з основних елементів верховенства права (п. 74 – *О. Г.*) [2]. Так, у ст. 237 КПК

1960 р. передбачено для з'ясування суддею при попередньому розгляді справи, серед інших питань, чи немає підстав для зміни, скасування чи обрання запобіжного заходу (п. 4 ч. 1). І хоча у ч. 4 ст. 156 КПК 1960 р., зазначено, що строки тримання під вартою під час досудового слідства закінчувались у день надходження справи до суду, запобіжний захід, зокрема тримання під вартою, тривав під час стадії судового розгляду справи автоматично у випадку,

якщо не виникало підстав для його зміни чи скасування. Отже, судді не було необхідності наводити жодні підстави, щоб строк тримання під вартою з досудового розслідування продовжувався на судовий розгляд справи. Аналогічно є ситуація з відповідним положенням КПК 2012 р., а саме: ч. 3 ст. 315 передбачає, що під час підготовчого судового засідання суд, за клопотанням учасників судового провадження, має право обрати, змінити чи скасувати

Таблиця 1

№ з/п	Зміст виявленого законодавчого дефекту	КПК 1960 р.	КПК 1960 р. (у редакції від 29 червня 2001 р.)	КПК 2012 р.
1.	строк тримання під вартою протягом досудового слідства подовжувався прокурором	у разі неможливості завершення розслідування протягом двох місяців та при відсутності підстав для зміни запобіжного заходу, строк тримання під вартою міг продовжити до трьох місяців районний, міський прокурор, військовий прокурор армії, флотилії, з'єднання, гарнізону або прирівняний до них прокурор; через особливу складність справи – прокурор Республіки Крим, області, прокурор міста Києва, військовий прокурор округу, флоту і прирівняний до них прокурор – до шести місяців із дня взяття під варту; заступник Генерального прокурора України – до одного року і Генеральний прокурор України – до півтора року (ч. 1, 2 ст. 156).	у разі неможливості завершення розслідування справи протягом двох місяців, та відсутності підстав для скасування чи заміни запобіжного заходу на більш м'який, він міг бути продовжений: 1) до чотирьох місяців – за поданням, погодженим з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів органами дізнання і досудового слідства, або самим прокурором, суддею того суду, який виніс постанову про застосування запобіжного заходу; 2) до дев'яти місяців – за поданням, погодженим із заступником Генерального прокурора України, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя та прирівняних до них прокурорів, або самим прокурором у справах про тяжкі і особливо тяжкі злочини, суддею апеляційного суду; 3) до вісімнадцяти місяців – за поданням, погодженим із Генеральним прокурором України, його заступником, або самим прокурором в особливо складних справах про особливо тяжкі злочини, суддею Верховного Суду України (ч. 1, 2 ст. 156).	усунено строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України, і сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати: 1) шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; 2) дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 1, 3 ст. 197).
2.	тримання під вартою після закінчення досудового слідства та до початку судового розгляду не потребувало винесення будь-якого відповідного рішення	під час розгляду справи суд, за наявності підстав, може своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо підсудного (ч. 1 ст. 274).	не усунено під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого, а за відсутності зазначених клопотань застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим (ч. 3 ст. 315).	
3.	суддя не був зобов'язаний наводити будь-які підстави для продовження строку запобіжного заходу на період судового розгляду	див. вище (ч. 1 ст. 274)	усунено за наслідками розгляду питання щодо зміни, скасування або обрання запобіжного заходу щодо обвинуваченого суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців (ч.ч. 1, 3 ст. 331).	

заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого, а за відсутності зазначених клопотань застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим. У випадку ж закінчення строку тримання під вартою, суд зобов'язаний (за наявності для цього підстав) його продовжити своєю мотивованою ухвалою. На підтвердження цього положення Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначає, що під час направлення обвинувального акта до суду запобіжний захід щодо обвинуваченого є незмінним у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування [7]. Отже, для тримання під вартою після закінчення досудового слідства та до початку судового розгляду не вимагається винесення будь-якого відповідного рішення.

Як уже було зазначено, третім недоліком у цій категорії ЄСПЛ визнав те, що *суддя не був зобов'язаний наводити будь-які підстави для продовження строку запобіжного заходу на період судового розгляду* [5]. Окрім того, у рішенні ЄСПЛ у справі “Buryaga v. Ukraine” (2010 р.) зазначено, що відсутність чітко сформульованих положень, які б давали змогу визначити, чи можливо (і якщо так, то за яких умов) на етапі судового провадження у належному порядку продовжити тримання під вартою, встановлене на досудовому етапі провадження на визначений строк, не відповідає критерію «передбачуваності закону», як цього вимагає п. 1 ст. 5 Конвенції, а також що відсутність наведення судами мотивування при санкціонуванні тримання під вартою протягом тривалого проміжку часу є несумісною з принципом захисту від свавілля, закріпленим у п. 1 ст. 5 Конвенції (п. 63, 64) [8]. У ч.ч. 1, 3 ст. 331 КПК 2012 р. зазначено, що під час судового розгляду суд, за клопотанням сторони обвинувачення або захисту, має право своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого, та незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. За наслідками розгляду питання суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців. Копія ухвали вручається обвинуваченому, прокурору

та направляється уповноваженій службовій особі місця ув'язнення. Суд зобов'язаний повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу продовженого строку.

Можна констатувати, що чинним КПК України, положення якого щодо застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, роз'яснено Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ, згадані недоліки здебільшого усунуті. Також варто відзначити, що КПК 2012 р. передбачений обов'язок суду розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою незалежно від наявності клопотань [7].

У п. 85 свого рішення у справі “Lutsenko v. Ukraine” (2012 р.) ЄСПЛ зауважує, що однією з вимог п. 3 ст. 5 Конвенції є те, що судовий контроль за триманням під вартою має бути автоматичним, тобто він не може залежати від попереднього клопотання затриманого, а постановою про взяття під варту також підлягає незалежному судовому розгляду [9]. Однак після затримання заявника, якого було доставлено до суду, що, незважаючи на скарги заявника щодо незаконного, на його думку, затримання, не розглядав законність взяття заявника під варту та, як стверджується Урядом, не мав цього робити, забезпечуючи у такий спосіб заявникові автоматичний судовий контроль за його триманням під вартою (п. 86). Згадана вже ч. 3 ст. 331 КПК України намагається встановити такий автоматичний контроль шляхом покладення на суди зобов'язання незалежно від наявності клопотань розглядати питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та повторно розглядати питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу продовженого строку, якщо судові провадження не було завершено до його спливу.

Результати проведеного дослідження відображені у таблиці 1.

Отже, застосування до особи такого запобіжного заходу як тримання під вартою обов'язково має бути виправданим. Усі аргументи сторони обвинувачення мають бути належним чином перевірені судом з метою уникнення будь-яких зловживань. Насамкінець слід зазначити, що з трьох проаналізованих виявлених ЄСПЛ законодавчих дефектів щодо цього запобіжного заходу два були усунуті вітчизняним законодавцем із прийняттям КПК 2012 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. ECHR judgment in the case of “Nikolay Kucherenko v. Ukraine” dated May 19, 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : World Wide Web: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-91395> (viewed on June 7, 2017)
2. ECHR judgment in the case of “Kharchenko v. Ukraine” dated February 10, 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : World Wide Web: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-103260> (viewed on June 7, 2017).
3. ECHR judgment in the case of “Nevmerzhitsky v. Ukraine” dated October 12, 2005 [Electronic resource]/ – Mode of access : World Wide Web: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-68715> (viewed on June 7, 2017).
4. ECHR judgment in the case of “ Tymoshenko v. Ukraine” dated July 30, 2013 [Electronic resource]/ – Mode of access: World Wide Web: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-119382> (viewed on June 7, 2017).
5. ECHR judgment in the case of “Izzetov v. Ukraine” dated December 15, 2011 [Electronic resource]/ – Mode of access : World Wide Web: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-106165> (viewed on June 7, 2017).
6. ECHR judgment in the case of “Rudenko v. Ukraine” dated November 25, 2010 [Electronic resource]/ – Mode of access : World Wide Web: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-101825> (viewed on June 7, 2017).
7. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України. Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду кримінальних і цивільних справ від 4 квітня 2013 р. № 511-550/0/4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>
8. ECHR judgment in the case of “Buryaga v. Ukraine” dated October, 15, 2010 [Electronic resource]/ – Mode of access : World Wide Web: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-99846> (viewed on June 7, 2017).
9. ECHR judgment in the case of “Lutsenko v. Ukraine” dated November 19, 2012 [Electronic resource]/ – Mode of access : World Wide Web: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-112013> (viewed on June 7, 2017).